

Jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinė atskirtis ir gyvenimo sąlygos: stebėsenos indikatorių paieškos problema

RŪTA BRAZIENĖ, GEDIMINAS MERKYS

Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 73, LT-44029 Kaunas

El. paštas: ruta.braziene@ktu.lt

Straipsnyje nagrinėjama jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinė atskirtis ir gyvenimo sąlygos¹. Pirmoje straipsnio dalyje apžvelgiamos socialinės atskirties bei gyvenimo sąlygų koncepcijos, aptariamos jaunimo ir jaunų suaugusiųjų, kaip socialinės atskirties grupės, charakteristikos, antroje – socialinės atskirties matavimo metodologiniai klausimai. Trečioje dalyje pateikiama originali jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinės atskirties ir gyvenimo sąlygų stebėsenos metodologija bei indikatoriai, kurie galėtų būti naudojami moksliniams ir viešojo administravimo tikslams. Nustatytos pagrindinės jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinės atskirties ir gyvenimo sąlygų tyrimui aktualios dimensijos: užimtumas, pajamos, švietimas, sveikatos būklė ir socialinių paslaugų prieinamumas / pasiekiamumas, apsirūpinimas būstu, socialiniai santykiai, deviacija / anomalija, migracija / regioniniai skirtumai, pilietinis ir politinis dalyvavimas bei socialiniai demografiniai rodikliai. Makrolygmens indikatoriai orientuoti į rodiklius, renkamus Lietuvos ir ES statistikos tarnybų. Mikrolygmens indikatoriai paremti subjektyviais respondentų požiūriais, nuostatomis ir t. t.

Raktažodžiai: jaunimas, jauni suaugusieji, socialinė atskirtis, skurdas, gyvenimo sąlygos, stebėsenos indikatoriai

IVADAS

Socialinės atskirties klausimams mokslininkų darbuose pastaraisiais metais skiriama vis daugiau dėmesio. Temos aktualumą lemia daugybė tarpusavyje susijusių veiksnių: skurstančių asmenų skaičiaus augimas, išaugusi socialinių grupių diferenciacija, socialinė, pajamų nelygybė ir kt. Jaunimo kaip socialinės grupės santykinis skurdas gerokai viršija atitinkamą kitų grupių rodiklį. Išskirtinę jaunimo padėtį visuomenėje salygoja ir tai, kad ilgėja jaunimo priklausomybės laikotarpis nuo tėvų, globėjų, socialinės paramos sistemos ir t. t. Jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką darosi vis sudėtingesnis, nuolat auga jaunų bedarbių skaičius. Mažėja jaunimo ir jaunų suaugusiųjų būsto, darbo, švietimo, paslaugų prieinamumo ir pasiekiamumo galimybės. Nesant tinkamų gyvenimo sąlygų ir užimtumo, vis daugiau jaunimo ir jaunų suaugusiųjų asmenų kaip alternatyvią išgyvenimo strategiją pasirenka emigraciją.

Socialinės atskirties ir gyvenimo sąlygų problematika pastaruoju metu plačiai nagrinėjama mokslininkų darbuose. Šiuose moksliniuose tyrimuose galima išskirti keletą pagrindinių

¹ Šis mokslinis tyrimas atliktas vykdant Nacionalinės mokslo programos „Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui“ projektą SOCMONITOR „Jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinė atskirtis ir gyvenimo sąlygos: monitoringo sistemos sukūrimas“ (SIN 2010/06).

krypčių: 1) *teorinę socialinės atskirties konceptualizaciją* – Bradshaw (2003), Lazutka (2003), Avramov (2002), Murrard (2002), Townsend (2000), Paugam (1998), Zaleckienė (1998), Pantanzis, Patsios, Martin (1996); 2) *socialinės atskirties indikatorių paieškas* – Levitas ir kt. (2007), Kronauer (1997), Jordan (1996), Room (1995), Zapf (1995), Gans (1995), Whelan, Whelan (1995) ir kt. ir 3) *konkrečių socialinių grupių socialinės atskirties tyrimus* – Kocai (2008), Mikulionienė (2005), Kanopienė, Mikulionienė, (2004), Brazienė, Guščinskienė (2004), Poviliūnas (2003, 2001) ir kt.

Lietuvoje gana mažai atliekama mokslinių tyrimų, orientuotų į jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialines problemas, socialinę padėtį, gyvenimo sąlygas ir kt. Kompleksinės jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinės atskirties ir gyvenimo sąlygų stebėsenos sistemos parengimas leistų adekvačiau įvertinti jaunimo ir jaunų suaugusiųjų padėtį Lietuvoje.

Mokslinio tyrimo problemą nusako šie klausimai: kaip jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinė atskirtis yra susijusi su gyvenimo sąlygomis; kokie indikatoriai būtų prasmingi matuojant jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinę atskirtį bei gyvenimo sąlygas ir galėtų sudaryti stebėsenos metodologiją?

Šio straipsnio tikslas – pateikti jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinės atskirties ir gyvenimo stebėsenos metodologiją (bei indikatorius), kuri galėtų būti naudojama moksliniams ir viešojo administravimo tikslams.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė ir sintezė, palyginimas, apibendrinimas.

SOCIALINĖ ATSKIRTIS IR GYVENIMO SĄLYGOS: TEORINĖ KONCEPTUALIZACIJA

Nors socialinės atskirties sąvokos vartojimas pastaruoju metu moksliniame ir politiniame diskurse itin dažnas, pasak N. Murardo (2002), „atskirtis socialiniuose moksluose yra ne įsišaknijusi sąvoka, o tuščias laukas, kurį prancūzai kaip studijų objektą <...> pateikė socialiniams“ tyrėjams. Ilgainiui šis laukas prisipildė daugybe traktatų ir vaizdinių, įvairiai nusakančių socialinės atskirties apibrėžimą. S. Phillips'o teigimu (2003), „socialinė atskirtis yra sutrumpintas apibūdinimas to, kas nutinka individams ar regionams, kenčiantiems nuo tam tikro derinio tarpusavyje susijusių problemų, tokių kaip nedarbas, prasti įgūdžiai, mažos pajamos, prastos gyvenimo sąlygos, didelis nusikalstamumas gyvenamojoje aplinkoje, bloga sveikata ir iširusi šeima“. Anot Jungtinės Karalystės Tarptautinės plėtros departamento (2005), „socialinė atskirtis tai – procesas, kurio metu tam tikros grupės sistemingai patenka į nepalankią padėtį, nes yra diskriminuojamos dėl tautybės, rasės, religijos, seksualinės orientacijos, kastos, kilmės, lyties, amžiaus, negalios, ŽIV statuso, migracijos statuso, gyvenamosios vietos. Diskriminacija vyksta ir valstybinių institucijų, tokių kaip teisėsaušgos, švietimo, sveikatos apsaugos sistemos, ir socialinių institucijų, tokių kaip namų ūkiai, lygmeniu“. A. Valencia (2001) pabrėžia, kad „atskirtis <...> yra socialinių santykių tipas, kai nepripažįstamos kitų teisės“. Šiame kontekste vertingos ir M. Luxton (2002) pastabos, kad Europoje socialinė atskirtis paprastai suprantama ganėtinai plačiai ir siejama su apribojimais piliečiams dalyvauti kasdieniniame gyvenime bei visuomeninėje veikloje. Antai R. Levitas ir kt. (2007) teigia, kad „socialinė atskirtis yra sudėtingas ir daugialypis procesas. Jis apima išteklių, teisių, prekių, paslaugų trūkumą ir [kaip pasekmę] negalėjimą įsitraukti į normalius socialinius santykius bei veiklas, prieinamas daugumai žmonių visuomenėje“. Autorių teigimu, socialinė atskirtis galima ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ir politinėje sferose. Ji daro įtaką „ir individų gyvenimo kokybei, ir visuomenės kaip visumos santakai bei lygybei“. Panašiai socialinė atskirtis apibrėžiama ir šiaurės Airijos tyrėjų: „socialinė atskirtis yra visuma procesų, dėl kurių asmenys, namų ūkiai, bendruomenės ar net ištisos

socialinės grupės yra stumiamos link užribio arba paliekamos už visuomenės ribų. Ji apima ne tik materialinį nepriteklių, bet ir galimybių dalyvauti socialiniame ir pilietiniame gyvenime netekimą“ (Hillard, Kelly et al. 2003).

D. Milibandas (2006) apibrėžia socialinės atskirties formas. Pasak autoriaus, „egzistuoja plačioji, gilioji bei sutelktoji socialinės atskirties rūšys...“. *Plačioji* socialinė atskirtis reiškia atskyrimą remiantis vienu konkrečiu rodikliu, *gilioji* – atskyrimą remiantis keletu rodiklių duomenimis, o *sutelktoji* nurodo problemų tam tikrose geografinėse teritorijose koncentraciją. Taip suvokta socialinė atskirtis leidžia priartėti prie labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių. Pažymėtina, kad R. Levitas ir kt. linkę išskirti (2007) būtent giliają socialinę atskirtį. Tyrėjai ją apibrėžia kaip daugiau nei vienos dimensijos sąlygotą atskyrimą, sukeltą negatyvias pasekmes žmogaus gyvenimo kokybei, gerovei bei ateities galimybėms. Šiame kontekste verta pažymėti, jog skirtingi autoriai, analizuodami socialinę atskirtį, nurodo ir skirtingas jos dimensijas. Pavyzdžiui, J. Bradshaw (2003) išskiria šias pagrindines dimensijas: *vartojimo* – gebėjimą įsigyti prekių ir paslaugų, *produktyvumo* – dalyvavimą ekonomiškai ir socialiai naudingoje veikloje, *politinio angažuotumo* – dalyvavimą priimančiais nacionalinius ar vietos lygmens sprendimus ir *socialinės sąveikos* – bendravimą su šeima, draugais ir bendruomene.

J. Percy-Smith (2000) išskiria septynias socialinės atskirties dimensijas: *ekonominę* (ilgalaikis nedarbas, pajamos, skurdas), *socialinę* (benamystė, nusikalstamumas, nepripažęs jaunimas), *politinę* (politinių teisių stoka, susvetimėjimas / pasitikėjimo stoka), *kaimynystę* (griūvantys gyvenamieji namai, aplinkinių degradacija), *asmeninę* (sveikatos sutrikimai, žemas išsilavinimas), *erdvinę* (socialiai pažeidžiamų grupių marginalizacija), *aplinkybių santal-ka* tam tikrose socialinėse grupėse (tarp neįgaliųjų, tautinių mažumų).

S. Paugamo (1996) nuomone, neįmanoma suformuluoti išsamaus socialinės atskirties apibrėžimo, jis yra santykinis ir varijuoja priklausomai nuo laiko ir aplinkybių. Pasitelkus šį požiūrį, prieinama prie išvados, jog konkretaus tyrimo atveju netikslinga išskirti tam tikrą definiciją kaip vienintelę, kuria bus vadovaujama. Kur kas prasmingiau remiantis jau aptartais pastebėjimais išgryninti esminius socialinės atskirties bruožus. Taigi socialinei atskirčiai būdingas: daugialypiškumas (apima ir individualius, ir kolektyvinius išteklius); dinamiškumas (nuo visiškos integracijos iki gilios atskirties); santykinumas (sukelia socialinį atstumą ar izoliaciją, atstūmimą, pažeminimą, socialinės paramos tinklų trūkumą, socialinį nedalyvavimą); aktyvus veikimas (atskirties veiksniai išstumia individus į visuomenės užribį); priklausomybė nuo konteksto (gali būti vertinama tik lyginant konkretaus individo (grupės, bendruomenės) gyvenimo aplinkybes su kitų visuomenės narių tam tikroje vietoje ir tam tikru laiku) (Silver, Miller 2003). Minėtos charakteristikos itin taikliai apibūdina socialinę atskirtį ir leidžia apibendrinti remiantis J. Popay (2008) pastaba, kad socialinės atskirties sąvoka yra labai sudėtinga. Būtina atkreipti dėmesį į jos įvairiapjį pobūdį – įskaitant ir objektyvius, ir subjektyvius elementus.

JAUNIMAS IR JAUNI SUAUGUSIEJI KAIP SOCIALINĖS ATSKIRTIES GRUPĖ

Kaip teigiama Eurostato ataskaitoje „Jaunimas Europoje: statistinis portretas“, jauni žmonės yra Europos dabartis ir ateitis, taip pat kaitos šaltinis mūsų visuomenėje (2009). Jaunų žmonių, dar tik pradedančių suaugusiųjų gyvenimą, padėtis skiriasi tiek valstybių viduje, tiek ir tarp valstybių. Šiuos skirtumus sąlygoja įvairūs socialiniai, ekonominiai, politiniai ir kt. veiksniai. Atsižvelgiant į tai, 2009 m. buvo priimta naujoji 2009–2018 m. ES jaunimo strategija, kurios tikslas – sukurti didesnes išsilavinimo ir darbo rinkos galimybes jauniems

žmonėms ir skatinti visų jaunų žmonių aktyvumą, socialinę įtrauktį bei solidarumą. Taigi ES jaunimas yra laikomas socialiai pažeidžiama grupe, arba potencialiai socialiai atskirta visuomenės dalimi.

ES socialinės įtraukties darbotvarkėje išskiriamos pagrindinės naujų ES narių rizikos patekti į socialinę atskirtį grupės: bedarbiai, žmonės su negalia, etninės mažumos, benamiai, nuo priklausomybių kenčiantys žmonės, vaikai ir **jaunimas**, vyresnio amžiaus asmenys, moterys, kaimų gyventojai, nepilnos ir / arba daugiavaikės šeimos, buvę kaliniai (*Social Exclusion...* 2007). Pažymėtina, kad jaunimas naujosiose ES narėse dažnai išstumiamas į visuomenės užribį ir galimai patenka į beveik visas nurodytas socialinės rizikos grupes, pavyzdžiui, jaunas žmogus gali būti bedarbis, turėti negalią, priklausyti etninei mažumai ir kt. Taigi, žvelgiant iš tyrėjo pozicijos, visas minėtas aplinkybes tikslinga vertinti kaip socialinės atskirties veiksnius, pradedant nuo esminės – nedalyvavimo darbo rinkoje – dimensijos (Kronauer 1997).

Kaip teigiama darbo rinkos ir mokslinių tyrimų ataskaitose (Eurostat 2010; *Social Exclusion 2007; Preventing...* 2001), analizuojant socialinę atskirtį nedalyvavimas darbo rinkoje yra esminis. Šioje srityje jaunimas yra mažiausiai apsaugotas. Remiantis Bendrąja EK 2011 m. užimtumo ataskaita (2011), jaunimo nedarbas yra didesnis nei kitų socialinių grupių. 2010 m. Lietuvoje kas vienuoliktas jaunas žmogus buvo bedarbis. Jaunimo nedarbas didina nusikalstamumą, sveikatos sutrikimų riziką, riboja finansines galimybes, ilgėja jaunimo priklausomybės nuo šeimos laikotarpis. Kieselbach ir kt. (2006) teigimu, nors šeimos parama palengvina jaunimo padėtį, ji dažnai ima trukdyti jauno žmogaus vystymuisi ir nepriklausomybės siekiui.

SOCIALINĖS ATSKIRTIES MATAVIMAS

Socialinė atskirtis yra susijusi su daugybe objektyvių ir subjektyvių veiksnių. Kiek veiksnių ir kokias dimensijas reikia įvertinti, norint atsakyti į klausimą apie socialinę atskirtį, yra kintantis ir sąlyginis dalykas. 2010 metus paskelbdami Europos kovos su skurdu ir socialine atskirtimi metais Europos parlamentas ir Europos taryba teigė: „Skurdo ir socialinės atskirties problema yra plati, sudėtinga ir kompleksinė. Ji susijusi su daugybe veiksnių, pavyzdžiui, pajamomis, gyvenimo standartu, tinkamomis švietimo ir užimtumo galimybėmis, efektyvia socialinės apsaugos sistema, tinkamu būstu, kokybiškų sveikatos priežiūros ir kitų paslaugų prieinamumu bei pilietiškumu“ (European Parliament, Council of the European Union 2008)².

T. Burchardt, J. Le Grand'as ir D. Piachaud (1999), D. Gordonas ir kt. (2000), C. Pantazis, D. Gordonas, R. Levitas (2006) ir kt., analizuodami socialinės atskirties indikatorių problemą, išskiria šias socialinės atskirties dimensijas: *materialinius-ekonominius išteklius, dalyvavimą darbo rinkoje ir švietimo sistemoje*. Pažymėtina, kad kai kurių autorių darbuose vis dėlto vyrauja holistinis požiūris į socialinės atskirties matavimą, kai pasitelkiamos ir kitos dimensijos, t. y. sveikata ir gerovė, socialiniai santykiai ir socialinis dalyvavimas, dalyvavimas bendruomeninėje veikloje, gyvenamoji aplinka, paslaugų prieinamumas ir kt.

Europos socialinės įtraukties strategijoje³ buvo nuspręsta sukurti matavimo įrankius, kurie ES lygmeniu matuotų skurdą ir socialinę atskirtį. Taip atsirado *Laeken indikatoriai*,

² Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRES+S+20100212STO68925+0+DOC+XML+V0//EN>

³ Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=750&langId=en>

apimantys dešimt pirminių indikatorių pagal keturias sritis: *materialinius išteklius, dalyvavimą darbo rinkoje, įsitraukimą į švietimo sistemą ir sveikatą*. T. Burchardt, J. Le Grand'as ir D. Piachaud (1999) sukūrė indikatorių sistemą, apimančią vartojimą, santaupas, gamybą, politinį ir socialinį dalyvavimą ir kt. Pažymėtina, kad šių autorių studijoje prasta sveikata ir neprieinamas švietimas nelaikomi tiesioginiais indikatoriais, konkrečiu gyvenimo momentu lemiančiais individo skurdą ar socialinę atskirtį. Šie indikatoriai gali sąlygoti individo socialinę atskirtį ateityje. J. Hillsas, J. Le Grand'as ir D. Piachaud (2003) pateikė keturių dimensijų koncepciją: *vartojimas* – gebėjimas įsigyti prekes ir paslaugas, *gamyba* – dalyvavimas ekonomiškai ar socialiai vertinamoje veikloje, *politinis dalyvavimas* – narystė organizacijose, profesinėse sąjungose, balsavimas vietos savivaldos ir prezidento rinkimuose, *socialiniai santykiai* su artimaisiais, giminaičiais, draugais ir kt. D. Gordonas ir kt. (2000), C. Pantazis ir kt. (2006) išskiria šias socialinės atskirties dimensijas: pajamų trūkumą, subjektyvų skurdą, atskirtį nuo darbo rinkos, paslaugų bei socialinių santykių.

JAUNIMO IR JAUNŲ SUAUGUSIŲJŲ SOCIALINĖS ATSKIRTIES IR GYVENIMO SĄLYGŲ MATAVIMO INDIKATORIAI

Mokslinės literatūros analizės pagrindu buvo išskirti jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinės atskirties ir gyvenimo sąlygų indikatoriai, nustatytos pagrindinės moksliniam tyrimui aktualios dimensijos: *užimtumas, pajamos, švietimas, sveikatos būklė ir socialinių paslaugų prieinamumas / pasiekiamumas, apsirūpinimas būstu, socialiniai santykiai, deviacija / anomija, migracija / regioniniai skirtumai, pilietinis ir politinis dalyvavimas bei socialiniai demografiniai rodikliai*. Makrolygmens indikatoriai orientuoti į rodiklius, renkamus Lietuvos ir ES statistikos tarnybų. Mikrolygmens indikatoriai remiasi subjektyviais respondentų požiūriais bei nuostatomis (žr. lentelę).

Lentelė. Jaunimo ir jaunų suaugusiųjų socialinės atskirties ir gyvenimo sąlygų matavimo hipotetinis modelis

Dimensija	Makrolygmens indikatoriai (Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės ⁴ , Eurostat ⁵ , EU-SILC ⁶ ir kt.)	Individualūs indikatoriai (Gyvenimo sąlygų tyrimas EU-SILC ⁷ , Norbalt ⁸ ir kt.)
Užimtumas	<ul style="list-style-type: none"> • Užimtumo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį • Nedarbo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį • Ilgalaikis nedarbas pagal amžiaus grupes ir lytį • Užimtumo formos (nuolatinis, pamaininis, laikinas darbas ir kt.) pagal amžiaus grupes ir lytį 	<ul style="list-style-type: none"> • Dalyvavimas darbo rinkoje (<i>dirba, nedirba, bedarbis; užimtumo statusas; užimtumo forma, pobūdis; profesinis statusas; patirtis darbo rinkoje ir kt.</i>) • Darbo sąlygos (<i>darbo sutarties pobūdis; darbinė aplinka ir kt.</i>)

⁴ Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/>

⁵ Prieiga per internetą: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database

⁶ Prieiga per internetą: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/health/public_health/database

⁷ Prieiga per internetą: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/living_conditions_and_social_protection/data/database

⁸ Prieiga per internetą: <http://www.fafo.no>

Lentelė. Tęsinys

Dimensija	Makrolygmens indikatoriai (Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės ⁴ , Eurostat ⁵ , EU-SILC ⁶ ir kt.)	Individualūs indikatoriai (Gyvenimo sąlygų tyrimas EU-SILC ⁷ , Norbalt ⁸ ir kt.)
Materialinė ekonominė padėtis	<ul style="list-style-type: none"> • Skurdo rizikos rodikliai (skurdo rizikos lygis, gylis ir t. t. pagal amžių, užimtumo statusą, gyvenamąją vietovę) • Skurdo rizikos riba (po socialinių išmokų) • Skurstančių dirbančiųjų procentas • <i>Gini</i> koeficientas • Disponuojamų pajamų variacijos koeficientai • Gyvenimo sąlygų vertinimas 	<ul style="list-style-type: none"> • Namų ūkio socialinės ekonominės būklės vertinimas (<i>namų ūkio narių skaičius, vaikų skaičius, namų ūkio perspektyvų vertinimas</i>) • Disponuojamos pajamos (<i>darbo pajamos, vaiko priežiūros pašalpa, socialinės pašalpos gavėjas, dividendai, paskola ir kt.</i>)
Dalyvavimas švietimo sistemoje	<ul style="list-style-type: none"> • Ankstyvas pasitraukimas iš švietimo sistemos • Raštingumo lygis pagal amžiaus grupes • Asmenų su žemu išsilavinimu lygis pagal amžių ir lytį • Dalyvavimas bet kokioje edukacinėje veikloje pagal amžių ir lytį • Dalyvavimas neformaliame mokyme / švietime pagal amžių ir lytį 	<ul style="list-style-type: none"> • Išsilavinimas • Tėvo / motinos išsilavinimas • Dalyvavimas bet kurioje edukacinėje veikloje per pastarąsias keturias savaites • Dalyvavimas neformaliajame mokyme / švietime per pastarąsias keturias savaites
Sveikatos būklė ir sveikatos / socialinių paslaugų prieinamumas / pasiekiamumas	<ul style="list-style-type: none"> • Subjektyvus savo sveikatos būklės vertinimas pagal lytį ir amžių • Priežastys, dėl kurių asmenys negauna sveikatos priežiūros paslaugų pagal amžių ir lytį • Sveikatos sutrikimai, trukdantys kasdieninėje veikloje • Globos įstaigų asmenims su negalia skaičius • Asmenų, sergančių priklausomybės ligomis, skaičius pagal amžių ir lytį 	<ul style="list-style-type: none"> • Subjektyvus sveikatos būklės vertinimas (<i>sveikatos būklės apibūdinimas (psichinės sveikatos, dantų būklės ir kt. vertinimas), negalia / ilgalaikė liga; socialinis draudimas; priklausomybės nuo psichoaktyviųjų medžiagų</i>) • Subjektyvus sveikatos / socialinių paslaugų vertinimas • Žalingi įpročiai
Būstas	<ul style="list-style-type: none"> • Benamių skaičius • Laikino apgyvendinimo įstaigų skaičius ir jų gyventojai (pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietovę ir kt.) • Būsto trūkumas • Socialinio būsto prieinamumas • Apsirūpinimas ilgalaikio naudojimo prietaisais būste 	<ul style="list-style-type: none"> • Būsto tipas • Būsto plotas vienam asmeniui • Būsto sąlygos • Apsirūpinimas ilgalaikio naudojimo prietaisais būste • Gyvenamoji aplinka, kaimynystė • Subjektyvus pasitenkinimas būsto sąlygomis
Socialiniai santykiai	<ul style="list-style-type: none"> • Vieniųjų asmenų skaičius pagal amžių ir lytį 	<ul style="list-style-type: none"> • Kontaktai su tėvais ir kitais šeimos nariais • Kontaktai su kaimynais ir kitais bendruomenės nariais • Socialiniai kontaktai (<i>artimų giminių, draugų nebuvimas; ribotos galimybės užmegzti kontaktus su kitais žmonėmis</i>) • Diskriminacija • Socialinių santykių subjektyvus vertinimas

Lentelė. Tęsinys

Dimensija	Makrolygmens indikatoriai (Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės ⁴ , Eurostat ⁵ , EU-SILC ⁶ ir kt.)	Individualūs indikatoriai (Gyvenimo sąlygų tyrimas EU-SILC ⁷ , Norbalt ⁸ ir kt.)
Deviacija / Anomija	<ul style="list-style-type: none"> • Užregistruotos nusikalstamos veikos pagal amžių, lytį ir gyvenamąją vietovę • Laisvės atėmimo įstaigose įkalinti asmenys pagal amžių ir lytį • Alkoholio vartojimas pagal amžių ir lytį • Alkoholio vartojimo padariniai • Savizudžių skaičius pagal amžių ir lytį 	<ul style="list-style-type: none"> • Nusikaltimai, saugumas ir smurtas (<i>smurto patirtis; nusikalstamos veikos patirtis</i>) • Vienišumas • Nepasitenkinimas gyvenimu • Polinkis į savizudybes
Regioniniai skirtumai / Migracija	<ul style="list-style-type: none"> • Išvykimą deklaravę emigrantai pagal lytį ir amžių • Emigrantai pagal išvykimo priežastį ir amžių 	<ul style="list-style-type: none"> • Gyvenamoji vietovė (<i>miestas, miestelis, kaimas ir kt.</i>) • Migracinės nuostatos (<i>ketinimas išvykti į kitą Lietuvos vietovę, užsienio šalį ir kt.</i>)
Pilietinis / politinis dalyvavimas	<ul style="list-style-type: none"> • Jaunimo NVO skaičius • Asmenų iki 40 metų amžiaus dalyvavimas NVO veikloje 	<ul style="list-style-type: none"> • Domėjimasis politika • Pilietinio protesto potencialas • Pasitikėjimas institucijomis • Dalyvavimas NVO veikloje • Dalyvavimas politinėje partijoje
Socialiniai demografiniai rodikliai	<ul style="list-style-type: none"> • Gyventojų skaičius pagal amžių ir lytį • Gyventojų skaičius iki 40 metų amžiaus pagal tautybę 	<ul style="list-style-type: none"> • Amžius • Lytis • Tautybė • Gyvenamoji vietovė

IŠVADOS IR APIBENDRINIMAS

Socialinė atskirtis yra daugialypis makro- ir mikrolygmens procesas, kurio pasekmė – asmenys, namų ūkiai ar net ištisos socialinės grupės dėl išorinių ir vidinių priežasčių konverguoja į visuomenės užribį. Socialinė atskirtis apima tokių išteklių, teisių, prekių, paslaugų, galimybių stygių, kuris nulemia apribojimus įsitraukti į socialinius santykius ir veiklas, prieinamus daugumai žmonių. Socialinę atskirtį sąlygoja ne tik materialinis nepriteklis, dėl jos netenkama ir galimybių dalyvauti socialiniame ir pilietiniame gyvenime. Socialinė atskirtis gali būti individuali, kolektyvinė-bendruomeninė, latentinė ir atvira, pasireikšti pavienėmis dimensijomis ir būti visa apimanti, paviršinė ir giluminė, laikina ir nuolatinė; sąlygota asmenybės vidinių dispozicijų ir / ar socialinės aplinkos bei socialinės struktūros. Kas vienoje kultūroje traktuojama kaip akivaizdi atskirtis, kitoje kultūroje ar epochoje gali būti traktuojama kaip norma. Teorinio konstrukto struktūros prasme atskirtis apima šias dimensijas: pajamas, darbinę veiklą, būstą, vartojimo standartą, edukacinius ir kultūrinius, sveikatos išteklius, socialinį tinklą ir bendravimą, socialinį ir pilietinį dalyvavimą.

Egzistuoja įvairios socialinės atskirties dimensinės sampratos ir indikatorių sistemos. Visgi konkrečios indikatorių sistemos paprastai yra susietos su konkrečiu informacijos šaltiniu (žinybinė statistika, nuomonės) ir tos informacijos registravimo būdu (Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, ES pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimas ir kt.). Privatumas – tokios indikatorių sistemos yra konkrečios ir sąlyginai išbaigtos, o trūkumas – jos apribotos konkrečia informacijos šaltinio ir metodo galimybėmis. Tarkime, koks nors turinio

aspektas teoriškai įdomus, tačiau jo neįmanoma atspindėti žinybinėje statistikoje. Tuomet toks aspektas atitinkamoje indikatorių sistemoje niekada ir nebus atspindėtas, o teorinis interesas liks tik nerealizuota intencija, nebent bus taikomas kitas metodas (pvz., ekspertų apklausa, kita indikatorių sistema).

Taigi, atsižvelgiant į egzistuojančius teorinius požiūrius, esamas indikatorių sistemas, pirmiausia tikslinga hipotetiškai sudaryti tematinę dimensinę indikatorių struktūrą. Svarbu, kad atitinkamas rodiklis yra teoriškai hipotetiškai įdomus, prasmingas. Vėliau turėtų būti keliamas techninis (metodinis) klausimas, kaip tą indikatorių geriau atspindėti (pasitelkus žinybinę statistiką, ekspertų apklausą, masinę populiacijos apklausą, kokybinį interviu ir pan.). Toks požiūris yra inovatyvus ir produktyvus. Jis atveria galimybę kurti originalią indikatorių sistemą, kuri yra trianguliacinė ir multimetodinė, integruoja savyje įvairius teorinius koncepcinius požiūrius, atspindi šalies kultūrinę specifiką. Kai kuriuos socialinės atskirties aspektus subtiliau iširti ir atspindėti iš principo įmanoma tik kokybiniais etnografiniais metodais. Žinybinės statistikos metodų privalumas tas, kad jie atveria tarptautinio palyginimo ir normavimo galimybes, tačiau socialinės atskirties genezę ir fenomenografiją geriausiai atveju atspindi tik paviršutiniškai. Standartizuotų socialinės atskirties klausimų privalumas tas, kad jie atveria galimybes ieškoti statistinių sąryšių tarp įvairių atskirties dimensijų ir išorinių veiksnių.

Gauta 2012 04 04
Priimta 2012 04 15

Literatūra

1. Burchardt, T.; Le Grand, J.; Piachaud, D. 1999. "Social Exclusion in Britain 1991–1995", *Social Policy and Administration* 33(3): 227–244.
2. Bradshaw, J. 2003. How Has The Notion of Social Exclusion Developed In The European Discourse? Prieiga per internetą: <http://www2.sprc.unsw.edu.au/ASPC2003/papers/Paper57.pdf>.
3. Eurostat. 2009. *Youth in Europe: A Statistical Portrait*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
4. Eurostat. 2010. *Combating Poverty and Social Exclusion. A Statistical Portrait of the European Union 2010*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
5. Gordon, D.; Levitas, R. et al. 2000. *Poverty and Social Exclusion in Britain*. York: Joseph Rowntree Foundation.
6. Hillard, P.; Kelly, G. et al. 2003. Bare Necessities. Poverty and Social Exclusion in Northern Ireland. Prieiga per internetą: <http://cain.ulst.ac.uk/dd/report16/ddreport16.pdf>
7. Kieselbach, T.; La Rosa, M. et al. 2006. *Youth Unemployment and Social Exclusion: Objective Dimensions, Subjective Experiences, and Institutional Responses in Six European Countries (YUSEDER)*. Final Report.
8. Kronauer, M. 1997. "Soziale Ausgrenzung' und 'Underclass': Über neue Formen der Gesellschaftlichen Spaltung", *Leviathan* 25(1): 28–49.
9. Levitas, R.; Pantazis, C.; Fahmy, E. et al. 2007. *The Multi-dimensional Analysis of Social Exclusion*. Bristol Institute for Public Affairs, University of Bristol.
10. Luxton, M. 2002. *Feminist Perspectives on Social Inclusion and Children's Well-Being*. Working Paper Series. Perspectives on Social Inclusion.
11. Miliband, D. 2006. *Social Exclusion: The Next Steps Forward*. London: ODPM.
12. Murard, N. 2002. "Guilty Victims: Social Exclusion in Contemporary France", in *Biography and Social Exclusion in Europe. Experiences and Life Journeys*, eds. P. Chamberlayne, M. Rustin, T. Wengraf. Bristol: Policy Press.
13. Paugam, S. 1996. "A New Social Contract? Poverty and Social Exclusion: A Sociological View", *EUI Working Papers RSC* 37. Badia Fiesolana.
14. Peace, R. 2001. "Social Exclusion: a Concept in Need of Definition?", *Social Policy Journal of New Zealand* 16: 17–36.

15. Percy-Smith, J. 2000. *Policy Responses to Social Exclusion: Towards Inclusion?* Oxford: Oxford University Press.
16. Phillips, S. 2003. Social Inclusion. Paper Prepared for the Australian Social Policy Conference, Social Inclusion, University of New South Wales. Prieiga per internetą: <http://www2.sprc.unsw.edu.au/ASPC2003/papers/Paper22.pdf>.
17. Popay, J.; Mathieson, J. et al. 2008. "Social Exclusion: Meaning, Measurement and Experience and Links to Health Inequalities", *WHO Social Exclusion Knowledge Network Background Paper 1*.
18. *Poverty and Social Exclusion in Britain: The Millennium Survey*. 2006. Eds. C. Pantazis, D. Gordon, R. Levitas. Bristol: The Policy Press.
19. *Preventing Social Exclusion*. 2001. Report by the Social Exclusion Unit.
20. Silver, H.; Miller, S. M. 2003. "Social Exclusion: The European Approach to Social Disadvantage", *Indicators 2*(2): 1–17.
21. *Social Exclusion and the EU's Social Inclusion Agenda*. 2007. Paper Prepared for the EU8 Social Inclusion Study.
22. *Understanding Social Exclusion*. 2002. Eds. J. Hills, J. Le Grand, D. Piachaud. New York: Oxford University Press Inc.
23. Valencia, A. 2001. "Exclusión social y construcción de lo público en Colombia", in *Exclusión social y construcción de lo público en Colombia*, ed. A. Valencia. Bogotá: Centro de Estudios de la Realidad Colombiana (CEREC), Facultad de Ciencias Económicas, Universidad del Valle, 11–25.

RŪTA BRAZIENĖ, GEDIMINAS MERKYS

Youth and young adults social exclusion and living conditions: development of monitoring indicators

Summary

This paper is aimed to analyse the development of indicators for youth and young adults social exclusion and living conditions. The first part of the paper presents analysis of social exclusion and to this issue related concepts: social deprivation, poverty etc. The main characteristics of youth and young adults as a social exclusion group were discussed. The second part of the paper is devoted to the methodological questions of social exclusion (measurement and indicators). The third part of the paper presents original monitoring methodology and indicators of youth and young adults social exclusion and living conditions. These indicators could be successfully applied for scientific and public administration purposes. The following dimensions of youth and young adults social exclusion and living conditions were identified: employment, income, education, health status, accessibility to social services, housing, social relationships, deviance / anomy, migration / regional differences, civic, political participation and sociodemographic indicators. Macro-level indicators were oriented towards indicators that are collected by the Lithuanian and EU statistical offices and departments. Micro-level indicators were based on subjective attitudes of respondents / informants.

Key words: youth, young adults, social exclusion, poverty, living conditions, monitoring indicators